

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 06.10.2020 – Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 25.11.2021

Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi

Journal of Social and Cultural Studies

www.toplumvekultur.com

Yıl/Year: 2021, Sayı/Issue: 8, Sayfa/Page: 46-61

DOI:10.48131/jscs.1005591

**ÖLÜM SOSYOLOJİSİ: GELENEKSEL VE MODERN TOPLUMDA ÖLÜMÜN
TOPLUMSAL ANLAMLARI**

Ece ERBUĞ¹

Öz

Her canlının yaşam döngüsünün son durağı olan ölüm, biyolojik olduğu kadar toplumsal, kültürel ve tarihsel bir olgudur. Ölüm olgusuna yüklenen anlamların zaman içerisinde ve toplumdan topluma farklılık göstermesi onu sosyoloji disiplininin araştırma nesnesi haline getirir. Ne var ki Türkiye’de ölüm sosyolojisi henüz fazla dokunulmamış bir alan olup, ölüm üzerine yapılan sosyolojik çalışmalar sayıca azdır. Bu makale ölümün geleneksel ve modern toplumlarda nasıl inşa edildiğini ve bu bağlamda iyi bir ölümün toplumsal olarak nasıl anlamlandırıldığını inceleyerek, alan yazına katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu amaçla önce, sosyolojideki üç temel yaklaşım olan yapısalcı, yorumsamacı ve çatışmacı yaklaşımlar ile feminist ve post-modern yaklaşımların ölümü nasıl ele aldıkları ve ölümün hangi sosyolojik özelliklerine vurgu yaptıkları ortaya konmuştur. İkinci olarak, modern toplumlarda ölümün geleneksel toplumlardan nasıl farklılaştığı; geleneksel toplumlarda yaşamın olağan bir parçası olarak görülen ölümün, modern toplumlarda akılcılaşma, kurumsallaşma ve tıbbileşme ile nasıl yaşamdan dışlanmış olduğu ve ötekileştiği tartışılmıştır. Hastanın ve hastalığın kurumsallaşmasının ve tıbbın egemenliğine girmesinin, ölümün de kurumsallaşmasına ve toplumdan soyutlanıp uzaklaştırılmasına sebep olduğuna dair tartışma da bu çerçevede sunulmuştur. Son olarak gelenekselden modern topluma geçerken anlamı değişen ölüm olgusunun ve iyi bir ölümün ne olduğuna dair anlamlarda yarattığı değişimin üzerinde durulmuştur. Buna göre geleneksel toplumlarda ahlaki değerlerle tanımlanan iyi ölümün modern toplumlarda, acısız ve ağrısız, bilinçli, ölmekte olan kişinin sevdikleri çevresindeyken gerçekleşen bir ölüm olarak tanımlandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ölüm sosyolojisi, İyi ölüm, Tıbbileşme, Ölümün kurumsallaşması

¹ Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, ece.erbug@gedik.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8807-2604

THE SOCIOLOGY OF DEATH: THE SOCIAL MEANINGS OF DEATH IN PRE-MODERN AND MODERN SOCIETIES

Abstract

Death, which is the last duration of every being, is a cultural, social, and historical fact as well as biological. The changing meanings of death both in time and among societies make it a subject of study for sociology. However, in Turkey, sociology of death has yet been untouched and the number of sociological research on death is rare. This paper aims to contribute the sociology of death literature by investigating how death has been constructed in both traditional and modern societies and what have been the meanings of a good death in this context. For this purpose, in this paper firstly, how structuralist, interpretative and critical approaches and feminist and post-modernist approaches captured death and which social characteristics of death they emphasized are mentioned. Secondly, how death is differentiated among traditional and modern societies, how it became “the other” of life because of rationalization, institutionalization and medicalization although it used to be a part of life cycle in pre-modern times. In this framework, the institutionalization of the illness and the ill which resulted in the institutionalization and exclusion of death is discussed. Finally, the changing social meaning of death in transition from pre-modern to modern societies and the changing meaning of a good death in relation to this, are stressed. It is found out that, whereas a good death had been identified with morality in pre-modern societies, it has been identified with painlessness and being surrounded by beloved ones in modern societies.

Keywords: Sociology of death, Good death, Medicalization, Institutionalization of death

Giriş

Biyolojik bir gerçeklik olan ölüm, aynı zamanda toplumsalı ilgilendiren bir olgudur. Tarih boyunca ölüm, mitolojiden felsefeye, sanattan psikolojiye kadar farklı alanların ilgisini üzerine çekmiştir. İnsan yaşamının kaçınılmaz sonu, ne zaman ve nasıl geleceği bilinmeyen gizemiyle her zaman ilgi ve merak konusu olmuştur. Bu gizem aynı zamanda ölümden korku duyulmasına da yol açmıştır. Uygarlığın gelişimi ise bu korkuyu kaygıya dönüştürmüştür. Modern öncesi toplumlarda savaşlar, hastalıklar, salgınlar, hijyenik koşulların yeterince sağlanamaması, kıtlık gibi gerekçelerle insan ömrü kısa, yaşam beklentisi düşüktür. Bu nedenle her an karşılaşılabilecek olan ölüm, insan yaşamının doğal döngüsünün bir parçası olarak görülür. Ölüme getirilen teolojik ve metafizik açıklamalar, insanların onu daha kolay kabullenmesine neden olur. Ancak Aydınlanma ile başlayan akılcılaştırma sürecinde tıbbi iktidarın yaşamı ve dolayısıyla ölümü kuşatması, ölümün yaşamdan dışlanması sonucunu getirmiştir. Ölümün tıbbi müdahalelerle sürekli ertelenmeye çalışılması, gençleşme/yaşlanmama için sarf edilen çaba, ölümü “istenmeyen” konumuna getirmiş ve modern insanda ölüm kaygısının oluşmasına yol açmıştır.

Çevresiyle etkileşim içinde yaşayan, toplumsal bir varlık olan insanın ölümü, onun çevresi üzerinde de birtakım etkilere neden olur. Tarih boyunca toplumdan topluma ölüme farklı anlamlar yüklenmesi de bu biyolojik gerçekliğin aynı zamanda kültürel bir ürün olduğunu gösterir.

Ölüme yüklenen anlamlar, ölüm sonrası ritüeller, yas tutma biçimleri ve ölümlerin anılması gibi boyutlarda görülen farklılıklar ve tüm bunları deneyimleme biçimlerimiz, toplumsal ve kültürel dünyamız içine gömülüdür ve oradan beslenir. Toplumların ölümü nasıl yorumladıkları, ölümü nasıl tecrübe ettikleri, kayıplar ile başa çıkma yöntemleri, iyi ya da kötü bir ölümü nasıl tanımladıkları gibi sorular, sosyolojinin ilgi alanına girmektedir.

Bu bağlamda bu makalede önce sosyolojik yaklaşımlarda ölüm olgusunun nasıl ele alındığı sunulmuştur. Sonraki bölümde modern toplumlarda ölümün nasıl konumlandırıldığı, modern ve geleneksel toplumlar arasında ölüme yaklaşım ve ölümün deneyimlenmesi bağlamında nasıl farklar olduğu, nedenleriyle birlikte ortaya konmuştur. Son olarak, iyi ölümün nasıl tanımlandığı ve bunun da tarihsel süreçte nasıl değiştiği ile ilgili tartışmalara yer verilmiştir. Ölüm sosyolojisi alanında ileride yapılabilecek araştırmalarla dair önerilerle, çalışma sonlandırılmıştır. Türkiye’de ölüm sosyolojisi alanında yapılan çalışmaların oldukça kısıtlı olduğu ve iyi ölümün sosyolojik anlamları üzerinde duran bir çalışma olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, makalenin alan yazına katkı sağlaması beklenmektedir.

1. Sosyolojik Yaklaşımlarda Ölüm

Toplumsal bir olgu olarak ölümün, Durkheim’dan bu yana sosyolojik bir olgu olarak ele alındığını bilmekteyiz. Bir kendini öldürme biçimi olarak intihar olgusunu incelemenin yanında Durkheim, “*Dini Hayatın İlk Biçimleri*” eserinde ölümle ilgili tören ve ritüellerin grubun toplumsallaşmasını sağlayan ve toplumsal dayanışmayı güçlendiren bir araç olduğunu belirtmiştir (Durkheim, 2005). Durkheim’ın pozitivist sosyolojisini takip eden yapısal-işlevselcilik, ölümü toplumsal yapının sürdürülmesi bağlamında, sosyal bütünleşme ve dayanışmayı sağlamadaki rolü bakımından ele alır. Farklı toplumlardaki cenaze törenleri ve ölüme ilişkin ritüellerin toplumdaki dayanışma ve devamlılığı sağlamadaki önemine vurgu yapar (Burcu ve Akalın, 2008: s.40). Örneğin, eski Türklerde “yuğ” adı verilen cenaze törenleri yapıldığı ve bu törenlerde verilen ziyafetin, tüm topluluğun bir süreliğine kolektiviteleri yoğun bir şekilde deneyimlemesine araç olduğu bilinmektedir (Sağır, 2013: s.1099). Günümüzde de cenaze törenleri ve sonrasında ölü evinde gerçekleştirilen dini ritüellerin, gerek aile, gerekse daha büyük topluluklar arasında bu dayanışma unsurunu canlı tuttuğu iddia edilebilir.

Ölümün kişiler için ne ifade ettiği ve ölüme yüklenen anlamlar ise sembolik etkileşimci yaklaşımın inceleme konusudur. Ölümün onu deneyimleyen bireyler, ölenin etrafındakiler ve bu sürecin içine dâhil olanlar tarafından nasıl deneyimlendiği, ölümün kültürel göreceliliği bağlamında incelenir (Burcu ve Akalın, 2008: s.43). Terminal düzeydeki kanser hastalarının kendileri ve

yakınları ile yapılan veya palyatif bakım veren hemşirelerle yürütülen araştırmalar bu çalışmalara örnek gösterilebilir. Diğer yandan ölüm ritüellerinin kültürler arasında farklılaşan sembolleri, yas tutma süreçlerinin farklı kültürlerde nasıl deneyimlendiği gibi konular da sembolik etkileşimci yaklaşımlarla incelenir.

Ölümün sosyal sınıf ve eşitsizlik bağlamındaki analizini ise, çatışmacı yaklaşım yapar. Ölümü geciktirebilecek ya da önleyebilecek tıbbi hizmetlere erişimin, toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite, sınıf gibi bağlamlarda incelenmesi ya da çocuk ölüm oranlarının yoksullukla olan ilişkisi gibi konular, çatışmacı yaklaşım tarafından ele alınır (Burcu ve Akalın, 2008: s.50). Örneğin işçi ölümlerini eleştirel perspektifle ele alan bir araştırmacı, ölümlerin en çok inşaat sektöründe ve birincil nedenin ezilme ve göçükler olduğuna dair veriden (İSİG Meclisi, 2021) yola çıkarak, sınıfsal konum ile ölümün ilişkisini kurabilir.

Bu üç ana yaklaşım dışında feminist ve post-modern yaklaşımların ölümü nasıl ele aldığını anlamak da önemlidir. Feminist yaklaşımlar kadınların ölüm nedenlerinin patriyarka ile ilişkisini kurarak, bu ölümlerin ardındaki cinsiyet eşitsizliklerine odaklanır. Bu bağlamda kadınların intihar etme nedenleri, örneğin erkek şiddeti, yasa dışı kürtaj veya kadın sünneti gibi uygulamalar, feminist araştırmacılar tarafından konu edilebilir. Feminist perspektiften yapılan araştırmaların çeşitliliğine örnek vermek gerekirse, Hollanda’da yapılan bir araştırmada doktorların hastadan gelen ötenazi talebine verdikleri cevabın hastanın cinsiyetine göre farklılaştığı sonucuna varılırken (Wolf, 1996: s.283), bir başka araştırmada ‘merhamet için öldürmenin’ (*mercy killing*)² büyük oranda erkekler tarafından kadınlara yönelik gerçekleştiği ortaya konmuştur (Canetto ve Hollenshead, 2002: s.294).

Post-modern yaklaşım ise modernitenin “ölümü inkâr” edişine karşılık, ölüme yeniden alan açmaya çalışır. Sonraki bölümde daha yakından bakacağımız modern tavrın aksine post-modern yaklaşım, ölümü yeniden kamusallaştırır. Dünyaca ünlü kişilerin ölümlerinin medya aracılığıyla milyonlarca insana duyurulması, trafik kazası veya uyuşturucu bağımlılığı gibi benzer nedenlerle sevdiklerini kaybetmiş insanların terapi gruplarında bir araya gelerek ölümlerini anmaları, 11 Eylül olayları sonrasında olduğu gibi ölümlerin gerçekleştiği yerlerde anma noktaları oluşturulması ve benzer uygulamalar, post-modern yaklaşımın insanların ölümleriyle temaslarını sürdürmesiyle şekillendiğini gösterir (Kellehear, 2007: s.73; Walter, 2007: s.8). Ergin (2012: s.275) de post-modern dönüşümün izini ölüm ilanlarında sürdürdüğü çalışmasında post-modern dönemde

---

² Mercy Killing kısaca bir başkasının iyiliği için, onun talebi üzerine o kişiyi öldürmek olarak tanımlanabilir. Örneğin ölümcül derecede hasta olan ve çok acı çeken bir kadın, kocasından kendisini öldürerek bu acılarına son vermesini ister ve kocası da bunu uygular.

modern öncesinin din ve geleneğe dayalı otoritesiyle, modern dönemin tıbbi otoritesinin yerini, yasin kişisel dışavurumlarının aldığı tespit etmiştir. Yas sürecini insanlar artık daha bireysel ve samimi yaşamakta, ölüm ilanlarında da kişisel bir dil kullanmaktadırlar.

2. Geleneksel ve Modern Toplumlarda Ölüm

Biyolojik bir gerçeklik olan ölümün, aynı zamanda tarihsel ve kültürel bir inşa olduğunu, geleneksel toplumlarda ve modern toplumlarda farklı yorumlanmasından anlamak mümkündür. İlkel topluluklarda ölüm, doğum ile bir zıtlık ilişkisi içinde kurulmazdı. Hatta bugün “yam yam” olarak tabir edilen topluluklarda ölü yemek, ölüye duyulan saygının bir ifadesi ve onu kutsallaştırmanın bir aracı olarak gerçekleştirilen simgesel bir eylemdi (Baudrillard, 2008). Ölümün öngörülemezliği onu korkutucu kılmakta ancak aynı zamanda onun kabullenilebilirliğini artırmaktaydı (Sağır, 2014: s.72). Bu dönemde doğaüstü güçlere olan inanç, ölümün açıklanması ve kabullenmesinde en önemli araçtı. Ölümünden sonra yaşam inancı nedeniyle ölüm bir son olarak görülmezdi. Antik Mısır uygarlığında ölen kişinin kalbi, hakikati temsil eden tanrıça Maat'ın tüylerine karşı tartılırdı. Kalp tüy ile aynı ağırlıktaysa ya da daha hafifse kişinin vicdanlı olduğuna kanaat edilir ve böylece kişinin ölümden sonraki hayata geçmesine izin verilirdi (Pera Müzesi, Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri Sergisi, 2021). Ölümü başka bir hayat formuna sancılı bir dönüşüm süreci olarak gören Antik Yunan uygarlığında ise ölüye saygı duyulmakla birlikte ölüden ve ölümden korkulmaktaydı. Ölümlerin mezarlarına bazı yiyecek-içecekler sunulurken, ölümlerin diğer hayatta mutlu olması ve aynı zamanda yaşayanlardan uzak durması sağlanmaktaydı (Kızıl, 2017: ss.34- 41).

İnsanlar için her zaman merak konusu olan ölüme ve ölümden sonra yaşam olup olmadığına dair bir başka açıklamayı semavi dinler getirdi. Semavi dinler beden ile ruhu ayırırken, beden ölümünden sonra ruhun gideceği bir “öbür dünya” anlatısı içermekte ve bir bakıma ölümsüzlükten söz etmekteydi (Akpolat, 2013: s.126). Aydınlanma öncesinde Avrupa'nın mutlak siyasi erki olan Kilise yalnız bu dünya değil, öbür dünya üzerinde de hâkimiyet sahibiydi ve yaşamı denetlediği gibi ölümü de denetlemekteydi (Nazlı, 2006: s.4). 15. Yüzyılda Hristiyan inancına sahip bir kişinin cennete gitmek için nasıl ölmesi gerektiğini illüstrasyonlarla anlatan rehber kitaplar dahi vardı. Böylece inançlı kişi, yanında bir rahip olmasa bile, bu kitabın rehberliği sayesinde ölüme hazırlanabilirdi (Balamber, 2018: s.121). Hatta ölüm, orta çağ Avrupa'sında yaşayan pek çok insan için savaş ve yoksulluğun sonu demek olup, memnuniyetle karşılanabilecek bir gerçeklikti. Savaşlar ya da doğal felaketler dışında insanlar ölümü evlerinde karşılar, son arzularını kendi yataklarında, aileleri ve sevdikleri başuçarlarında beklerken dile getirirlerdi

(Pecchinenda, 2007: s.170). Dahası, ölen kişinin odasında bu manzaraya tanık olmak, çocuklar için olgunlaştırıcı bir deneyim olarak görülmekteydi (Kübler-Ross, 2010: s.16). Aile içerisinde gerçekleşen bu vedalaşma her zaman romantize edildiği ölçüde sevgi dolu olmasa da endüstri öncesi toplumlarda yaşlıların veya ölmek üzere olanın bakımını vermek, ailenin görevidi (Elias, 2001: s.20)³. Bugün Uzak Doğu medeniyetinde sıklıkla karşılaştığımız, ölümün olumlanması ve doğal kabul edilmesi, henüz doğa ile kültürü birbirine kutuplaştırmamış olan Batı medeniyeti için de geçerliydi. Görüldüğü gibi ölüm istenmeyen bir öteki değil, aksine yaşamın anlamlı bir parçasıydı. Bu nedenle de hane içerisinde ve tüm hane halkının mevcudiyeti önünde gerçekleşen bir olaydı.

Ancak modern toplumda akılcılaşıma, dini inanışların yerini rasyonel aklın alması, ölümün toplumsal inşasını değiştirdi. Biri diğerine üstün tutulan ikili karşıtlar üzerinden toplumsalı kuran Kartezyen düşünce, ölümün karşısına yaşamı, bedenın karşısına aklı koyarak, birinciyi diğerinin yanında değersiz kıldı. Yaşamla ölüm birbirinden ayrıldı, ölüm değersizleşti ve dışlandı. 18. yüzyıla kadar “evcil” (Aries, 1974) yani içselleştirilmiş olan ölüm, gündelik yaşamdan uzaklaştırılmaya başlandı.

Aydınlanma felsefesine göre akıl her şeyden üstündü ve insanın aklını kullanarak doğaya hükmetmesi, doğayı kontrol etmesi mümkündü. Kaos, tanımlanamazlık, irrasyonellik ve müphemlik, modernliğin ve düzenin ötekisiydi. “Kişinin kendisini doğa yasalarının merhametine teslim etmesi” (Bauman, 2014: s.20) anlaşılabilir bir şeydi. Weber dinin, bilinmeyene karşı getirdiği açıklamalarla bir rasyonelleştirme misyonu olduğunu ileri sürer ancak yine de modern insan her şeyin bilimsel olarak açıklanabilir, hesaplanabilir ve kontrol edilebilir olduğu iddiasındaydı. Bu nedenle modern düşünce, akıl ile açıklayamadığı ölümü kontrol altına almaya çalıştı. Ölüm, gündelik yaşamdan kovularak, yaşamın dışına taşındı. Ölüm, yaşamın reddedilen, inkâr edilen, dışlanan, sevilmeyen ve korkulan ötekisi haline geldi. Modern insan giderek bireyselleşirken ölüm, Durkeim’in mekanik dayanışmacı toplumlarının kolektiviteleri güçlendiren aracı olmaktan çıktı. 18. yüzyıl itibarıyla ölüm bireyselleşti, tıbbileşti ve 19. yüzyılın sonunda ölüm artık bir tabuydu (Pecchinenda, 2007: s.170). Şehirlerde cemaat ilişkileri çözülürken köy evlerinde ailenin ve hatta köy halkının çevrelediği ölüm döşeklerinin yerini, yabancılarla paylaşılan soğuk ve mesafeli hastane yatakları aldı. Bu zamana kadar yaşam alanlarının merkezinde olan mezarlıklar şehirlerin

³ Elbette burada çocuk ve çocukluk kavramının değişen sosyolojik anlamlarına ve diğer yandan ölmekte olan kişinin bakım sorumluluğunun ailenin kadın fertleri üzerinde olması ile ilgili farklı bir tartışmaya gidilebilir. Ancak bu tartışmalar, makalenin konusu dışında kalmaktadır.

dışına taşındı⁴, çocuklara sevdikleri kişinin ‘tatile gittiği’ söylenir oldu ve 20. yüzyıl itibarıyla evde ölüm tarih oldu (Gorer, 1955: s.51).

Modern tıbbın gelişimi ve “ölümün tıbbileşmesi” (Illich, 2017), ölümün toplumsal inşasında bir dönüm noktası oldu. Tıp biliminin bedenleri denetleme ve ölümü kontrol etme arzusu; hızla ilerleyen teknolojinin ve marifetli cihazların tıbbın hizmetine sunulmasıyla kolaylaşırken, tıptaki uzmanlaşma hastaları hekimlere giderek daha bağımlı kıldı (Seale, 1998: s.13). İnsanlar artık ‘hasta’ olarak tanımlanırken (Aries, 1974: s.550), modernitenin bürokratik işleyişine uygun şekilde ölüm, insani olmaktan çıktı ve kurumsallaştı (Blauner, 1966: s.384; Lang, 2019: s.2). Kurumlar sekülerleştikçe ölüm dinin değil, bilim insanlarının ve hekimlerin meselesi olmaya başladı. Hatta ölüm doktorlar tarafından “bir kişinin öldüğüne hangi noktada karar verilmesi gerektiği” (Giddens, 2010: s.206) boyutuna indirildi. Teknoloji geliştikçe ölüm bir önlenbilir hastalıklar serisi olarak görülürken tıbbın amacı da tüm bu hastalıklarla savaşmak ve ölümü önlemek oldu (Zimmerman ve Rodin, 2004: s.124; Callahan, 2000: s.654). Bu savaşın meydanı ise hastanelerdi. Hastalığın kuşatılması ve toplumdaki ayrıştırılması, onu doğal yeri olan evden uzaklaştırdı. İnsanlar artık evlerinde değil, “uygarlık gibi yapay bir yer” (Foucault, 2006: s.36) olan hastanelerde ölmekteydi. Hastanede ölümü bekleyen nesneleşmiş birey “hatıralar, pişmanlıklar ve aktarılması gereken nasihatlerden muaf tutul(maktaydı)” (Demir, 2017: s.199). Sekülerleşme ve tıbbi otorite insanı kanlı canlı bir birey olmaktan çok, tamir edilmesi gereken bozuk bir makine olarak görüyor ve böylece insan onurunu görmezden geliyordu. Ölüm bir yandan bireyselleşip bir yandan kurumsallaştıkça, ölüm ve gömme ritüelleri de bireyselleşti ve uzmanlara devredildi (Turner, 2007: s.151). Cenaze hizmetlerinin belediyelerce yürütülmesi, ölüm sonrası eski ritüellerin yerini sade ve hızlı cenaze törenlerinin alması, bunun bir sonucuydu (Sağır, 2014: s.105). Orta sınıfın mal varlığını miras olarak aktarma ihtiyacı ve bununla ilgili yasal işlemler yapılması mecburiyeti de kurumsallaşmayı hızlandırdı (Kellehear, 2007: s.144). Zamanın hızla aktığı modern çağda her zaman meşguliyeti olan modern insan için cenaze törenlerin de, yas sürecinin de eskisinden daha kısa ve yüzeysel olduğu söylenebilir. Her ne kadar bu süreçte halen bir dayanışmadan söz edilebiliyor olsa da, özellikle bireyselleşmenin ve bürokrasinin daha yoğun hissedildiği büyük kentlerde bu tür dayanışma ağlarının zayıfladığını gözlemlemek mümkündür.

Diğer yandan ölümün tabulaşması, ani ölümü marjinalleştirdi ve ölümü kazara gerçekleşen bir olaya indirgedi. Öyle ki insanlar sanki ölümlü oldukları için değil, bireysel nedenlerle ölmekteydi (Bauman, 2012: s.171; Callahan, 2000: 176). Ölüm, neredeyse kişinin kendi suçu olarak görülür oldu. Sağlıklı yaşama yapılan abartılı vurgu yapısal gerçeklerin de üstünü örterken,

---

⁴ Baudrillard’a göre mezarlıklar, ilk gettolardır.

kendi sağlığından birey sorumlu tutuldu (Sağır, 2013: s.127). Liberalizmin bireyci değerleriyle beden, bireyin kontrol ve disipline edebileceği, özerkliğini kurabileceği bir alan olarak konumlandırıldığı için ölüm, sağlığını koruyamamış olan bireyin suçu oldu (Vincent, tarihsiz: s.4). Sağlıklı yaşam söyleminin, sağlıklı beslenme ve egzersiz vurgusunun sınıf ve cinsiyet gibi eşitsizlikleri içermeyen ürettiği göz ardı edildi. Ayrıca, uygarlığın bu aşamasında yaşam beklentisinin uzaması da ölümün baskılanmasını ve çoğu zaman unutulmasını sağladı (Elias, 2001: s.11) (Tablo1).

Tablo 1: Ölüm Olgusuna Modern Öncesi ve Modern Yaklaşımlar

<i>Modern Öncesi</i>	<i>Modern</i>
Geleneksel çözümler	Profesyonel uzmanlık
Rahip	Hekim
Teoloji	Tıp/bilim
Dua	Sükûnet
Kolektif	Bireysel
Kamusal	Kurumsal

Kaynak: Howarth, G. (2007).

3. İyi Ölüm

“Ölümün Toplumsal Tarifi” eserinde Kellehear (2007), geleneksel toplumlarda iyi ölüm anlayışının ölüyor olduğunu fark etmekle doğduğunu belirtir. Tıbbi bilginin pek çok hastalığı açıklamada ve tedavi etmekte yetersiz kaldığı yıllarda insanlar, zaman içinde ölümcül hastalığın semptomlarını tanır ve ölümün yaklaşmakta olduğunu anlardı. Bu durum hasta yakınlarını da, ölmekte olan kişiyi de ölüme hazırlardı. Tıbbi müdahalenin henüz gelişmediği ve ölümün ötekileştirilmediği modern öncesi toplumlarda iyi bir ölüm, ahlaki olarak ideal olan bir ölümdü. Ölen kişinin sevdikleriyle vedalaşmaya, vasiyetini iletmeye, belki pişmanlıklarını dile getirmeye, affetmeye veya özür dilemeye ve dini inancına göre uğurlanma fırsatının olması, kendi ölüm süreci üzerinde kontrol sahibi olduğu hissini verirdi. Bunun aksine aniden gelen, dolayısıyla insanın kendini hazırlayamadığı bir ölüm, kötü bir ölüm olarak kabul edilirdi. Diğer yandan Kellehear

(2007: s.132) tarihsel olarak Avrupa’da iyi ölümün anlamlandırılmasının sınıfsal bir boyutu da olduğunu belirtmiştir. Tıptaki ilerlemenin yanı sıra burjuvazinin doğuşuyla iyi bir ölümün “iyi yönetilen” bir ölümle eş değer tutulduğunu belirtir. Zira sağlık hizmetlerinden en çok faydalanabilen kesim orta sınıftır ve bu sınıf bir “kriz” olarak gördüğü ölümü yönetmeleri için kendisini doktorların eline teslim etmiştir.

Batı’da 1970’li yıllarda iyi bir ölümün ne olduğuna dair başlayan tartışmalar, özellikle kanser ve AIDS gibi ölümcül hastalıkların yaygınlığı, palyatif bakım, evde bakım, hospis gibi yaklaşımların doğmasına neden olmuştur (Işıkhani, 2008: s.35). Batı akademik yazınına bakıldığında modern zamanlarda iyi bir ölüm: beklenen, acısız, ağrısız, kişinin bilincinin ve ruhsal bütünlüğünün yerinde olduğu, kimseye muhtaç olmadan, haysiyetini koruyarak, sevdikleriyle vedalaştığı bir ölüm olarak tanımlanmıştır (Ko vd., 2015: s.425; Meffert vd., 2015: s.307; Şahin ve Büken, 2020: s.21; Hart, Sainsbury ve Short 1998: s.66). Kellehear (2007: s.145, 184) da önceden manevi olarak hazırlanmış bir ölümün iyi ölüm; sevdiklerinden uzak ve erken yaşta gelen bir ölümün kötü ölüm olarak kabul gördüğünü söyler. Ancak iyi ölümün toplumsal anlamları; din, toplumsal normlar, kültürel değerler, etnik köken ve yaşa göre değişiklik gösterebilir (Yang ve Lai, 2012: s.230). Çok kültürlü ABD toplumunda yapılan bazı araştırmalar, farklı ırkların ve etnik azınlıkların ölüme yaklaşımları bağlamında farklılıklar tespit etmiştir. Örneğin etnik azınlıklar sağlık sistemini ve çalışanlarını, kendilerinin kültürel geleneklerine yeterince hassas olmadıkları konusunda eleştirmektedir (Tong ve diğ., 2003: s.172). Beyaz olmayan kişilerse, doktorların palyatif bakım gibi alternatiflerle ilgili olarak kendilerini beyazlar kadar bilgilendirmediklerinden yakınmaktadır (Cain ve McCleskey, 2019: s.4). Ancak iyi ölümün anlamlandırılması bağlamında, acı çekmeden ve sevdikleri etrafındayken ölmek, ırk, etnisite gibi değişkenlerden bağımsız bir ortaklık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumda bireyciliğin gelişmişliği de iyi ölüme yüklenen anlamlar bağlamında fark yaratır (Walter, 2003: s.218). Örneğin Batı’da, ölüyor olduğunu bilmek kişilik hakkı olarak görülür ve aynı zamanda onurlu ölmenin bir şartıdır. Bireyci kültür, bir ölümün ‘iyi’ olabilmesi için otonomi ve kontrolün gereğini vurgular. Bireyin kendi ölümü üzerinde söz hakkı olması, örneğin tedavisine devam edip etmemeye kendi karar vermesi önem kazanır. Kolektivist toplumlarda ise aile birliğinin önemli olması ve ailenin de büyük ölçüde paternalist bir yapıda olması, kişinin otonomisi önünde engel oluşturur. Yine bu toplumlarda, ölümcül bir hastaya bunun bilgisini vermemek, iyi ölümün bir gereği olarak anlaşılır (Flaskerud, 2017: s.3). Toplulukçu bir kültür olarak tanımayabileceğimiz ülkemizde bir devlet hastanesinde ölümcül hastalıkları nedeniyle yatan 109 hasta ile yürütülmüş bir araştırmada, hastaların yüzde 43’ü, kendilerine hastalıkları ile ilgili bilgi verilmediğini belirtmiştir (Karahisar, 2006: s.21). Hekimlerle yürütülen bir araştırmada ise

hekimlerin %80'i hastanın, kendisine konan tanıyı bilmeye hakkı olduğunu söylemiş, ancak ölümcül bir hastalık söz konusu olduğunda hastaya bilgi verilmesi gerektiğini söyleyenlerin oranı %78'de kalmıştır (Özkırış ve diğ., 2011: s.92). Kültürel olarak, insanların canını acıtabileceğini düşündüğümüz şeyleri kolaylıkla ifade edemeyişimiz, insan yaşamına dar bilimsel bir gerçeklik söz konusu olduğunda bile ortaya çıkmaktadır. “Başkalarına yük olmamak” ise ölümü bekleyen hastaların kültürlerine bağlı olarak ortaya çıkan bir başka farklılıktır. Bu ifade kolektivist Japon toplumunda ölümcül hastalar için iyi bir ölümün en önemli koşullardan biri olarak ön plana çıkarken, Batı’da yapılan araştırmalarda bunun önem sırasının düşük olduğu görülmüştür (Meffert vd., 2015: s.313). Toplumumuzda birine yük olmama, kimseye muhtaç olmadan yaşama söyleminin çok yaygın olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, ülkemizde de iyi ölümün tanımlanmasında bu ifadenin öncelikli olacağı öngörülebilir.

Kişisel inanç ve ideolojiler de bir ölümün iyi olarak algılanmasında fark yaratabilir. Dini inancı kuvvetli olan kişiler ölümü Tanrı’yla kucaklaşmak olarak görüp bundan memnuniyet duyabilmektedir (Balein, 2009: s.256). Benzer şekilde, bir kişi askerde ölen bir gencin hiç uğruna öldüğünü düşünebilirken milli değerleri çok ön planda tutan bir kimse bunun vatan uğruna, dolayısıyla onurlu ve iyi bir ölüm olduğunu düşünebilir (Howarth, 2007: s.23).

Kültürel ve bireysel farklılıklara rağmen, modern toplumlarda iyi bir ölümün çoğu zaman acısız ve ağrısız bir ölüm ile eş tutulduğu söylenebilir. Hiç beklenmedik bir anda, aniden gelen bir ölüm bile bazen, acısız olduğu sürece, iyi olarak tanımlanabilmektedir (Bradbury, 1996: s.90). Çoğu terminal dönem kanser hastaları olmak üzere, ölümcül hastalarla yapılmış olan iyi ölümle ilgili akademik araştırmalara göre bu kişilerin en temel beklentisi; rahat, huzurlu ve acısız/ağrısız bir şekilde yaşamlarının sona ermesidir (Borgstrom, 2020; Miyashita, 2008; Say-Şahin ve Örnek-Büken, 2020; Steinhauer, 2000; Yorulmaz ve Karadeniz, 2020). Bu hastalardan sorumlu hekim ve hemşirelerin de ağrısız ve kontrol altında bir ölümü saygın bir ölüm olarak tanımladıkları görülmektedir (Dağ ve Badır, 2017: s.190). Diğer yandan hastanın mahremiyetinin korunması ve yanında manevi destekçilerinin olması da, özellikle bakım veren hemşireler tarafından iyi bir ölümün koşulları arasında kabul edilmektedir (Demir ve diğ., 2017: s.120).

İyi ölümün tanımlanmasında ölümün acısız/ağrısız olması oldukça önemli olmakla birlikte, ölmek üzere olduğunun farkında olup kendini ölüme hazırlamak, sevdikleriyle birlikte olmak ve onlara son sözlerini söyleyebilmek, konforlu olmak, hastane personeli ile iyi bir iletişim içinde olmak gibi faktörler de önem kazanmaktadır (Chindaprasirt, 2019: s.2). Tıbbın olanakları, ağrısız bir ölümü gerçekleştirme olasılığını arttırsa da hastanede yalnız başına ölmek, modern insanın öne çıkan bir korkusudur (Jones 2004’ten akt. Sağır, 2014: s.61). Bu durumda iyi ölüm

tanımlamasının fiziksel, sosyal ve psikolojik veya manevi alt kırılımları olduğu anlaşılmaktadır. Kişinin ölümü esnasında bu alt boyutların tatmin edilmiş olması, çevresindekilerin bu ölümü “iyi” bir ölüm olarak nitelemelerini sağlamaktadır. Keza ölümü bekleyen hastalar da bu üç boyutla ilgili bir eksiklik duymadıkları sürece huzurlu bir şekilde öleceklerini belirtmektedir (Read ve MacBride-Stewart, 2017: s.8). Her ne kadar rasyonel akıl ve tıbbileşme bireyi tıbbi otorite karşısında ruhsuz bir bedene dönüştürmüş gibi görünse de, ölmekte olan kişi ve yakınları için onurlu bir ölümün, iyi bir ölümden söz edebilmenin en önemli kriterleri arasında olduğu görülmektedir.

Ölümü bekleyen terminal dönem hastaları ile yapılan araştırmalar bu hastaların büyük bir bölümünün hastanede öldüklerini⁵ ama aslında evlerinde ölmek istediklerini ortaya koymaktadır (Karahisar, 2006: s.22; Işıkhani, 2008: s.35; Borgstrom, 2020: s.5). Farklı bazı faktörler olmakla birlikte buradaki asıl faktörün, bireylerin huzurlu oldukları ortamda, sevdikleri yanlarındayken ölmek istemeleri olduğu anlaşılmaktadır. Hastalar hastane ortamının yapay ve gayri şahsi ortamında hayata veda etmek istememelerine rağmen (Pierson, 2002: 592), tıbbın ölümle son ana kadar sürdürdüğü savaş ve hekimlerin son ana kadar ellerinden gelen her şeyi yapmış olma gayreti (Koksvik, 2018: s.6) ölümün ev ortamında gerçekleşmesine izin vermemektedir. Günümüzde terminal hastalık süreci veya yaşı nedeniyle ölüme yaklaştığı bilinse de bir bireyin evinde ölmesine müsaade edilmemektedir. Aile fertleri de elinden gelen her şeyi yapmış olma kaygısı ve arzusu içindedir. Bu nedenle ölüm evin tanıdık ve huzurlu ortamında değil, insanı bedenine yabancılaştıran hastane ortamında gerçekleşir.

Sonuç

Sonlu olduğunun bilincinde olan insan, eski çağlardan beri ölümü anlamlandırma çabası içinde olmuştur. İlkel toplumlar ölümün, hayatın başka bir formu olduğuna ve ölümden sonra yaşama inanmıştır. Semavi dinlerin ortaya çıkışı ile birlikte cennet ve cehenneme dayalı bir ‘öbür dünya’ tasavvuru gelişmiştir. Kırsalda yaşayan, dini inancın güçlü olduğu geleneksel toplumlarda ölüm hayatın ve hanenin içinde, kolay kabullenilen bir gerçekliktir. Ancak modernleşme ve kentleşme, akılcılaşıma ve kurumsallaşıma ile birlikte ölüm, hayattan ötelenmiş, dışlanmış ve yaşam döngüsünün olağan bir basamağı olmaktan çıkmıştır. Bilimsel bilginin verdiği meşruiyetle hekimler, hastalık ve ölüm üzerinde mutlak iktidarlarını kurmuştur (Turner, 2011). Tüm bunlar, ölümün toplumsal anlamını ve toplumun ölüme yaklaşımı değiştirmiştir.

⁵Türkiye’de terminal dönemdeki hastaların ölümlerinin nerede (hastane-hospis-ev) gerçekleştiği ile ilgili resmi bir istatistiğe ulaşılamamıştır.

Günümüzde aile veya arkadaş sohbetlerinden popüler kültür ürünlerine kadar pek çok farklı ortam ve mecrada ölüm hala bir korku nesnesidir ve tabulaştırılmaktadır. Özellikle genç yaşta biri kendi ölümünden söz ettiğinde hemen susturulmakta ya da depresif bir duygu durumu içinde olup olmadığı sorgulanmaktadır. Ölüm günümüzde ancak yaşlı bireyler için kabul edilebilirdir. Ölen yaşlının hayatta pek çok şeyi deneyimlediği ve gerçekleştirdiği ile avunulur. Diğer yandan bu kişi hastalık, bunama, yoksulluk, hükümlülük gibi nedenlerle ömrünün son zamanlarını kalitesiz geçirmişse ölüm onun kurtuluşu olarak kabul edilir. Bu bağlamda, ölüme içkin olmayan ancak ölümün kültürel ve toplumsal inşası ile anlam kazanan bir “iyi ölüm” tanımlaması da ortaya çıkmaktadır. Buna göre iyi bir ölümün başlıca özellikleri; acısız ve ağrısız olması, beklenen-öngörülebilir bir zamanda gelmesi ve bireyin sevdiği insanlar etrafındayken gerçekleşmesidir. Ancak, iyi ölüm olgusunu ele alan çalışmaların çoğunun Batı toplumu üzerine ve Batı’daki bilim insanlarınca yapıldığını hatırlamak gerekir. Özellikle ABD gibi kozmopolit toplumlarda farklı ırk, etnik köken ve dini inanca sahip toplulukların iyi bir ölümü nasıl tanımladıkları araştırma konusu olmuşsa da, bu konuda daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır.

Ayrıca, ölüm olgusu ve iyi ölüm ile ilgili araştırmaların tıp doktorları veya medikal uzmanları tarafından yapıldığı ve ölüm sosyolojisi bağlamında sosyologlarca daha fazla araştırma yürütülmesi gerektiği de açıktır. Bu bağlamda, yaklaşık iki yıldır içinde bulunduğumuz pandemi koşullarında ölümü sosyolojik olarak çalışmanın, bilimsel bir gereklilik olduğu söylenebilir. Zira pandemi nedeniyle sevdiklerini kaybeden kişilerin çoğu ani ve beklenmedik bir kayıpla çok kısa sürede karşılaşmış ve yakınlarını ağırlıklı olarak hastane ortamında, onlara veda bile edemeden kaybetmişlerdir. Hem bu durumun, hem de pandemi koşulları nedeniyle cenaze ve defin işlemlerinin standart işleyişe göre yapılamamış olmasının, kişilerin yas süreçleri üzerinde olumsuz etkileri olduğu da öngörülebilir. Bu nedenle Covid-19 pandemisi sürecini ölüm sosyolojisi bağlamında çalışmak, ölüm sosyolojisi literatürüne önemli bir katkı sağlayacaktır. Sosyolojik perspektiften yazılmış bu makalenin, ülkemizde son yıllarda canlılık kazanan ölüm sosyolojisi alanı için giriş niteliğinde, bilgilendirici bir derleme olarak araştırmacılara katkıda bulunması beklenmektedir.

Kaynakça

- Aries, P. (1974). The Reversal of Death: Changes in Attitudes Towards Death in Western Societies. *American Quarterly*, 26(5), 536-560.
- Akpolat, Y. (2013). Ölüm Sosyolojisine Dair: Ölüm İdeolojisi ya da Ölümün Toplumsallaştırılması Olarak Eshab-ı Kehf Miti. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 51, 121-134.

- Balamber, B. (2018). Onbeşinci Yüzyılda İyi Ölme Sanatı: Ars Moriendi. *Atatürk Üniversitesi Güzcel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 40, 117-133.
- Blauner, R. (1966). Death and Social Structure. *Psychiatry*, 29(4), 378-394. <https://doi.org/10.1080/00332747.1966.11023480>
- Balein, G. N. (2009). Factors Associated with Good Death. *Asian Bioethics Review*, 1 (3), 252-258.
- Bauman, Z. (2012). *Ölüm, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*. (2. Baskı). (Çev. Nurgül Demirdöven). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2016). *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*. (2. Baskı). (Çev. Oğuz Adanır). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Borgstrom, E. (2020). What is a Good Death? A Critical Discourse Policy Analysis. *BMJ Supportive and Palliative Care*. (2020), 1-8.
- Bradbury, M. (1996). *Contemporary Issues in the Sociology of Death, Dying and Disposal*. G. Howarth ve P.C. Jupp (Eds.), Representations of 'Good' and 'Bad' Death Among Deathworkers and the Bereaved (84-95) içinde. London: Palgrave MacMillan.
- Burcu, E. & Akalın, E. (2008). Ölüm Olgusu Üzerine Sosyolojik Tartışmalar. *Türkiyat Araştırmaları*, (8), 29-54.
- Cain, C.L. & McCleskey, S. (2019). Expanded Definitions of the 'Good Death'? Race, Ethnicity and Medical Aid in Dying. *Sociology of Health and Illness*, 20(20), 1-17.
- Callahan, D. (2000). Death and the Research Imperative. *The New England Journal of Medicine*, 342(9), 654-656.
- Canetto, S. S. & Hollenshead, J. D. (2002). Men's Mercy Killing of Women: Mercy for Whom? Choice for Whom?. *OMEGA Journal of Death and Dying*, 45(3), 291-296. <https://doi.org/10.2190/189k-cuam-epxd-wdg1>
- Chindaprasirt, J., Wongtirawit, N., Limpawattana, P., Srinonpresert, V., Manjavong, M., Chotmongkol, V., Pairojkul, S. & Sawanyawisuth, K. (2019). Perception of a 'Good Death' in Thai Patients With Cancer and Their Relatives, *Heliyon*, 5, 1-6.
- Dağ, A. & Badır, A. (2017). Hekim ve Hemşirelerin Bazı Özelliklerinin Saygın Ölüm İlkelerine İlişkin Tutumlar Üzerine Etkisi. *DEUHEFED*, 10 (4), 186-192.
- Demir, A., Sançar, B., Yazgan, E.Ö., Özcan, S. & Duyan, V. (2017). Intensive Care and Oncology Nurses' Perceptions and Experiences With 'Futile Medical Care' and 'Principals of Good Death'. *Turkish Journal of Geriatrics*, 20 (2), 116-124.
- Demir, S.T. (2017). Modernite ve Ölüm: Açık Erişimli Ölüm Döşeginden İzole Yoğun Bakım Ünitelerine Bedenin ve Ölmenin Değişen Yüzü. *Global Media Journal TR Edition*, 7(14), 190-202.

- Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlkeli Biçimleri*. (Çev. Fuat Aydın). İstanbul: Ataç Yayınları.
- Elias, N. (2001). *The Loneliness of the Dying*. (Çev. Edmund Jephcott). New York: Continuum.
- Ergin, M. (2012). Religiosity and the Construction of Death in Turkish Death Announcements 1970-2009. *Death Studies*, (36), 270-291.
- Flaskerud, J.H. (2017). Non-Western Perspectives of a Good Death. *Issues in Mental Health Nursing*. <https://doi.org/10.1080/01612840.2017.1303857>
- Foucault, M. (2006). *Kliniğin Doğuşu*. (Çev. İnci Malak-Uysal). Ankara: Epos Yayınları.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel-Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.
- Gorer, J. (1955). *Death, Grief and Mourning in Contemporary Britain*. G. Gorer (Ed.), *The Pornography of Death* (ss.169-175) içinde. London: Cresset Press.
- Hart, B., Sainsbury, P., & Short, S. (1998). Whose Dying? A Sociological Critique of the 'Good Death'. *Mortality*, 3 (1), 65-75. <https://doi.org/10.1080/713685884>
- Howarth, G. (2007). *Death and Dying: A Sociological Introduction*. UK: Polity Press.
- Işıkhan, V. (2008). Terminal Dönemdeki Kanser Hastalarının Ölüm Yeri Tercihleri. *Türk Onkoloji Dergisi*, 23 (1), 34-44.
- İnceoğlu, S. (1999). *Ölme Hakları: Ötenazi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi (İSİG) (2021, 15 Kasım). Ekim ayında en az 165, yılın ilk on ayında ise en az 1853 işçi hayatını kaybetti. <https://isigmeclisi.org/20702-ekim-ayinda-en-az-165-yilin-ilk-on-ayinda-ise-en-az-1853-isci-hayatini>
- Karahisar, F. (2006). *Ölümcül Hasta, Hemşire ve Hekimlerin Ölüm ve Ötenaziye İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Kellehear, A. (2007). *A Social History of Dying*. Cambridge University Press.
- Kızıllı, A. (2017). Antik Dönem Yunan Dünyasında Ölüm Kavramı ve Bununla İlgili Bazı Betimler. *Uluslararası Amisos Dergisi*, 2(3), 32-65.
- Ko, E., Kwak, E., & Nelson-Becker, H. (2015). What Constitutes a Good and Bad Death?: Perspectives of Homeless Older Adults. *Death Studies*, 39, 422-432.
- Kübler-Ross, E. (2010). *Ölüm ve Ölmek Üzerine*. (Çev. Ekin Uşaklı). Ankara: April Yayıncılık.
- Lang, A. (2019). The Good Death and the Institutionalization of Dying: An Interpretive Analysis of the Austrian Discourse. *Social Science & Medicine*, 245, 1-34.
- Meffert, C., Stösel, U., Körner, M., & Becker, G. (2015). Perceptions of a Good Death Among German Medical Students. *Death Studies*, 39, 307-315.

- Miyashita M., Morita T., Sato K., Hirai K., Shima Y., & Uchitomi Y. (2008). Good Death Inventory: A Measure for Evaluating Good Death from the Bereaved Family Member's Perspective. *Journal of Pain and Symptom Management*, 35 (5), 486-498.
- Nazlı, A. (2006). Bedenin Ölümü: Modern Öncesinden Post-Moderne Beden ve Ölüm. *Sosyoloji Dergisi*, (16), 2-15.
- Özkırış A., Güleç G., Yenilmez, Ç., Musmul, A., & Yanaş, M., (2011). Hekim Tutumları Üzerine Bir Çalışma: Ölüm ve Ölümcül Hastaya Yaklaşım. *Düşünen Adam Psikiyatrik ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 24, 89-100.
- Pecchinenda, G. (2007). The Genome and the Imaginary: Notes on the Sociology of Death and the Culture of Immortality. *International Review of Sociology*, 17 (1), 167-185.
- Pierson, C.M., Randall-Curtis, J., & Patrick, D.L. (2002). A Good Death: A Qualitative Study of Patients With Advanced AIDS, *AIDS Care*, 14(5), 587-598.
- Read, S., & MacBride-Stewart, S. (2017), The 'Good-Death' and Reduced Capacity: A Literature Review. *Mortality*. <https://doi.org/10.1080/13576275.2017.1339676>.
- Sağır, A. (2013). Ölüm, Kültür ve Kimlik: Iğdır Ölü Bayramı ile Meksika Ölü Günü Örneği. *Milli Folklor*, (98), 125-137.
- Sağır, A. (2013). Bir Ölüm Sosyolojisi Denemesi Bağlamında İktisadi Hayata Mezarlıklardan Bakmak: Safranbolu Örneği. *Turkish Studies*, 8(12), 1095-1115.
- Sağır, A. (2014). *Ölüm Sosyolojisi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Seale, C. (1998). *Constructing Death: The Sociology of Dying and Bereavement*. UK: Cambridge University Press.
- Say-Şahin D., & Örnek-Büken N. (2020). Death Anxiety and Concept of Good Death in the Elderly. *Turkish Journal of Geriatrics*, 23 (1), 18-26.
- Steinhauser K. E., Clipp, E. C., McNeilly, M., Christakis N. A., McIntrye, M. E. ve Tulsky, J. A. (2020). In Search of a Good Death: Observations of Patients, Families and Providers. *Annals of Internal Medicine*, 132(10), 825-832.
- Tong, E., McGraw, S., Dobihal, E., Baggish, R., Cherlin, E., & Bradley, E. (2003). What is a Good Death? Minority and Non-Minority Perspectives. *Journal of Palliative Care*, 19(3), 168-175.
- Turner, B.S. (2011). *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*. (Çev., Ümit Tatlıcan). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Vincent, J.A. (2011). *Living with Ageing and Dying: Palliative and End of Life Care for Older People*. M. Gott & C. Ingleton (Eds.), *Anti-ageing and the Scientific Avoidance of Death* (29-41) içinde. NY: Oxford University Press.
- Walter, T. (2003). Historical and Cultural Variants on the Good Death. *BMJ*, 327, 218-220.

- Walter, T. (2007). Modern Grief, Postmodern Grief. *International Review of Sociology*, 17 (1), 123-134.
- Walters, G. (2004). Is There Such a Thing as a Good Death?. *Palliative Medicine*, (18), 404-408.
- Wolf, S.M. (1996). *Gender, Feminism and Death: Physician-Assisted Suicide and Euthanasia*. S. Wold (Ed.), *Feminism and Bioethics* (282-331) içinde. NY: Oxford University Press.
- Yang, S.C., & Lai, S.Y. (2012). Validation of a New Measure of the Concept of Good Death Among Taiwanese Children. *Death Studies*, (36), 228-252.
- Yorulmaz, S.D., & Karadeniz, H. (2020). Terminal Dönem ve İyi Ölüm Sürecinde Hemşirelik Bakımı. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*, 24(2), 134-138.
- Zimmerman, C., & Rodin, G. (2004). The Denial of Death Thesis: Sociological Critique and Implications for Palliative Care. *Palliative Medicine*, (18), 121-128.

Destek ve Teşekkür Beyanı:

Çalışma herhangi bir destek almamıştır. Teşekkür edilecek bir kurum veya kişi bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı:

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.